

Annak, amit én tettem, nem lesz folytatása. Éppen úgy nem lesz, mint ahogy nem tud róla senki. És ha tudnának is róla, mit értenének belőle? (Hamvas Béla)

4 Buji Ferenc

POETA SACER HUNGARICUS

Hamvas Béla arcai

„Az értelemmel felruházott lényeknek három fajtája létezik: az istenek, az emberek és a Püthagorasz-félék” – mondja Iamblik-hosz.¹ Püthagorasz-féle azonban nemcsak Püthagorasz volt; bizonyos fokig ilyen volt Empedoklész is,

mint ahogy Hamvas Béla mondja, „nagy őseink közül az utolsó, kiben az emberi lét minden kérdése még egyszer teljes egészében felragyog. Utána már nincs más, csak töredék, rész megoldás és egyéniség, csak filozófia és filozófus, egyre szűkebb távlatban, a szofisták, Szókratész, Platón, Arisztotelész.”² Bármennyire is tagadása a modernitás ennek a fajta beállítottságnak, ez a szemléletmód a modern időkben sem volt ismeretlen. Egyik krizeológiai tanulmányát Hamvas Béla Julius (Giulio) Evola jellemzésével kezdi: „Giulio Evola legújabb könyve nem alkalom, egyenes felszólítás arra, hogy az ember átgondolja azt, amit az utóbbi években világkrízisnek szoktak nevezni. Komolysága kétségbe nem vonható; alaposságát nem annyira jegyzetei bizonyítják, mint a belőlük levont tanulság; jelentősége az, ami Franciaországban Valéryé, Spanyolországban Ortegaé, Németországban Keyserlingé: új gondolkozó típusa, akit régebbi, egy kicsit leereszkedő kifejezéssel »életfilozófusnak« is hívtak, de akire ez a megfogalmazás helytelen. Régebbi világban ilyen gondolkozó számára nem volt hely. Bizonyos tekintetben archaikus filozófus, annyiban, hogy univerzalisztikus és naiv. Evola nem úgynevezett szakember: nem pszichológus, nem szociológus, nem történetíró, nem foglalkozik ismeretelmélettel, nincsenek biológiai, esztétikai, politikai, morális, filológiai főszerpontjai. Gondolkozásának tárgya: az »egész«. Nemcsak a kultúra, az ember is; nemcsak a természet, a természetfölötti is; nemcsak a lélek, a szellem is; nemcsak az élet, hanem az is, ami az életen túl van. És nem mindez külön egyenként, hanem mindez együtt. Ez az, ami ebben a modern gondolkozótípusban a naiv. Az egésztest együtt nézi. Nem ismer szakkérdést, differenciálódást. Olyan, mint Hérakleitosz vagy Empedoklész gondolkozása: archaikus. Evola könyvének tárgya az egész, és pedig az »egész« a krízisben.”³ Az élethez való hozzáállásnak ez a fajtája éppen ellentéte a polihisztoréknak, e jellegzetesen modern, mára mégis elavult típusnak, aki megvalósítja azt a „csodát”, hogy egyszerre több (tudomány)területen is képes kiemelkedőt alkotni. A polihisztor éppen ezért a „sok” jegyében áll,

és befejezett tényként fogadja el, hogy „minden Egész eltörött” (Ady Endre). A polihisztor tehát, akárcsak a szaktudós, a maga sajátos „multilaterális” módján konfirmálja a tudás széttöredezettségének tényét. Az az embertípus azonban, amelyről Hamvas Béla ír, valami teljesen mást képvisel: a dolgok és jelenségek lényegét, végső princípiumait kívánja megragadni, és részletismeretekre csak azért van szüksége, hogy meghaladja őket. Nem sokoldalú, hanem egyetemes, és az egyetemesség elválaszthatatlan a centralitástól, a végső lényeg iránti érzékenységtől: „Egyszerre az egésztest és ott, ahol minden összefut és minden egy.”⁴ És amikor Hamvas Béla Julius Evoláról ír, voltaképpen magáról ír.

Nem mondhatni, hogy a magyar szellemi élet bővelkedne egyedi, teljesen önálló utat járó, komolyabb kapcsolódási pontok nélküli személyiségekben. Valószínűleg egy kézen meg lehetne ezeket számlálni,⁵ és aligha vitatható, hogy e kevesek között is kiemelt hely illeti meg Hamvas Bélát. Maga is tisztában volt ezzel az „egyedülállóságával”: „Semmiféle ma fennálló közösséget nem vállalok. Se nép, se nemzet, se kaszt, sem osztály, se faj, se vallás, se világnézet.”⁶ Hamvas teljesen egyedül áll, társak nélkül, magányosan, „társadalmon kívül”, akárcsak egy világítótorony. Aligha kétséges, hogy a magyar irodalmi élet legkülönlegesebb, legkomplexebb, egyetlen kategóriába sem besorolható, legszokatlanabb jelensége – s mindez úgy, hogy egyébként semmiféle eredetiségre nem tartott igényt. Éppen ellenkezőleg! És mégis, életművében valami merőben mást valósított meg, mint mindenki más. Vannak íróink, költőink, tudósaink, művészeink – és *van Hamvas Bélánk*. Az a kategória, amelyben Hamvas Béla elhelyezhető, azt a nevet viseli: „Hamvas Béla”. Elég csak arra gondolni, hogy szellemi társai, Kerényi Károly, Szabó Lajos vagy Tábor Béla mennyire más gondolkozói-írói személyiségek voltak, mennyire más típusú életművet hagytak az utókorra – hogy életművük szellemi súlyát ne is említsük. Ugyanez vonatkozik azokra is, akikkel párhuzamba szokás állítani: Várkonyi Nándorra és Kodolányi Jánosra. Hamvas azonban nemcsak a magyar irodalom és gondolkodás történetében teljesen egyedülálló jelenség, de még nemzetközi vonatkozásokban is. Kik is lehetnének párhuzamai? Mircea Eliade? Simone Weil? René Guénon? Friedrich Nietzsche? Jorge Luis Borges? John Cooper Powys? Valamelyik orosz vallásfilozófus? Bármilyen rokon szellemmel is vetjük össze, nagyon jól látszik, hogy mekkora különbség van Hamvas és öközöttük, s hogy mennyire egyedi, önmagában álló, párhuzamok nélküli jelenség Hamvas Béla. Persze Hamvas bizonyos arcainak léteznek kapcsolódási pontjai – hiszen vannak esszéisták, tradicionális gondolkodók, regényírók, filozófusok –, de Hamvast még sok személyből sem lehetne „összegyúrni”, mert hiányozna az a centrális pont, amely ezt a sok

aspektust egységbe rendezné. Mert az egész nem a részek összege. Ugyanakkor bárkit is olvasott, bárkiről is írt, annak lényege már ott volt benne nemcsak egyszerűen összefoglalva, hanem egyúttal magasabb szintre is emelve, olyannyira, hogy az adott szerző olvasását gyakorlatilag fölöslegessé tette. Ha az ember egy-egy ilyen bemutatás után mégis lelkesen kézbe veszi az adott szerzőt, gyakran csalódva tapasztalja, hogy mindaz, amit ír, sokkal jelentéktelenebb annál, mint amit Hamvas Béla tolmácsolásában megismert belőle.

Hamvas Béla tehát abszolút szellemi hungaricum, de nemcsak magyar, hanem világviszonylatban is unikális személyiség. És úgy gondolom, nem kell feltétlenül értékelni – nagyra értékelni – Hamvast ahhoz, hogy ez láthatóvá váljon; de ismerni, azt feltétlenül kell hozzá.

Hogy miért éppen a magyar kultúra „termelt ki” magából egy ilyen személyiséget – az a magyar kultúra, amelytől fokozottan távol állt mindaz, amit Hamvas Béla képviselt –, nem tudni. Lehet, hogy éppen azért, mert a magyar kultúrából mindig is kiváltképpen hiányzott a szakrális szemléletmód, s ahol a legnagyobb a szükség, ott a legközelebb a segítség? Nem tudhatjuk. Ha a magyarság valakit adhatott volna a világnak, akkor az Hamvas Béla lehetett volna. De a magyarság mégsem tudta adni Hamvas Bélát a világnak, mert voltaképpen még maga sem fedezte fel. Hogy ez nem történt meg, amiatt nem hibáztatható az a szocialista kultúrpolitika, amelyben Hamvas gyakorlatilag mindvégig a „tiltott” kategóriába tartozott.⁷ De a rendszerváltás utáni Hamvas-recepció is csak részben hibáztatható. A „főbűnös” kétségtelenül maga Hamvas, aki olyan életművet hozott létre, amely nem integrálható olyan módon a nemzeti kultúrába, mint például Arany vagy Ady, Kodály vagy Bartók életműve. Éspedig nemcsak azért, mert egy efféle integráció előfeltétele az volna, hogy az adott személy összhangban legyen korával, vagy előzze meg korát – vagyis testesítse meg a kor progresszív tendenciáit. Hamvas mindent megtett annak érdekében, hogy ez a vád ne érhesse: tudatosan szembefordult nemcsak a jelen progresszív tendenciáival, de azzal a jövővel is, amely felé ezek mutattak. Őt csak azon az áron lehetne a nemzeti kultúra részévé tenni, ha megfosztanák legfontosabb és egyedi kvalitásaitól.

Hamvas Béla integrálhatatlanságának fő oka azonban nem ez, hanem az, hogy Hamvast nem lehet kulturálisan „institucionalizálni”. Hamvas nem fektethető a magyar nemzeti kultúra – és egyáltalán semmilyen nemzeti kultúra – Prokrusztész-ágyába. Hiába kapott Kossuth-díjat, hiába neveznek el róla intézményeket, utcákat, hiába fog készülni róla szobor, mindezek pusztán formalitások, és valójában kívül maradnak azon a lényegiségen, amit Hamvas Béla képvisel. Inkább az integrálhatatlanságát erősítik meg. Ugyan része a magyar kultúrának, hiszen alkotásai magyarul születtek, de nem integráns része. Bár viszonylag alaposan foglalkozott a magyar sorskérdésekkel, és

szeretete a magyar föld iránt vitathatatlan, szellemi értelemben mégsem volt magyar kötődésű. Túlzottan értékcentrikus volt ahhoz, hogy bármivel kapcsolatban is megjelenjen számára az a szempont, hogy „magyar”. Hamvas világpolgár volt, persze nem a szó mai liberális, globalista és nivellatív értelmében, hanem inkább ókori – például sztoikus – értelemben. 7 Integrációját nehezíti az is, hogy explicit és implicit politikai megnyilatkozásai alapján nincsen olyan politikai erő Magyarországon, amely nyugodt lélekkel magáénak vallhatná. Mivel a nacionalizmusnak, s ezen belül a kulturális nacionalizmusnak az írmagja is hiányzott belőle, a liberális és kozmopolita oldal szimpatizál vele, mégis inkább a konzervatív és nemzeti oldal vallja a magáénak, olyannyira, hogy az a folyóirat, amely egyik legkiválóbb művének a címét viseli (*A magyar Hyperion*), a magyar parlament legradikálisabban jobboldali pártjának égisze alatt jött létre, s miközben maga a párt eltolódott balra, a folyóirat megőrizte eredeti jobboldaliságát. Hamvas Béla tehát mindenütt jelen van és sehol sincsen.

Hamvas Béla úgy volt minden, hogy közben semmi nem volt. Vannak, akik bálványozzák, anélkül, hogy képesek lennének felmérni gondolatainak mélységét és súlyát, mások – különösen a különböző szakterületek képviselői – lenézik, mert olyasmit várnak el tőle, amit nem adott, és nem is akart adni. Amit ugyanis ő megfogalmaz, az nem kultúra, hanem valami, ami a kultúránál, filozófiánál, vallásnál elementárisabb és gyökeresebb. Posztumusz sorsát jól mutatja életműkiadása. A kiadást egy nemzeti elkötelezettségű vidéki folyóirat vállalta fel, utána gyakorlatilag magánkiadásként folytatódott a sorozat, tele azokkal a tipikus, sőt még annál is rosszabb könyvészeti gyarlóságokkal, amelyeket a szerkesztői hozzá nem értés szül. Csak az utóbbi időkből került méltó, hozzáértő kezekbe a Hamvas-életműkiadás.

Hamvas Béla mint tradicionalista

A tradicionális szemlélet annak a szemléletnek a 20. századi újraélesztése, amely egykoron, még a modernitás megjelenése és egyeduralmódóvá válása előtt teljesen általános volt szinte az egész földkerekségen. Ahogy a modernitásnak ezeregy formája van, amelyek akár homlokegyenest szemben is állhatnak egymással, ám mindegyik osztozik a modernitás bizonyos fundamentális alapelveiben, éppúgy a tradicionalitásnak is létezett egy ilyen fundamentális rétege, amelyre ráépült a legkülönfélébb jelenségek szuperstruktúrája. A tradicionális szemlélet embere, bárhol is élt, a prekolumbiánus Amerikában, a középkori Európában vagy a 19. századi Tibetben, *homo religiosus* volt. Azonban nemcsak ez az univerzális szubstruktúra kötötte össze

ezeket a kultúrákat, hanem a legmagasabb metafizikai és spirituális tanítások is, és itt elegendő csak az advaita védántára (Sankara), a *deutsche Mystikre* (Eckhart) vagy a szúfi wudzsúdi iskolára (Ibn 'Arabí) gondolni. Nem feledkezve meg arról, hogy az emberre csak az lehet nagy hatással, ami a benne lévő potencialitások kibontakozását szolgálja, Hamvas Béla az 1930-as évek közepén ismerkedett meg a tradicionális szemlélet két pionír képviselőjének, René Guénonnak és Julius Evolának a munkáival, s ezek az irodalmi találkozások egész életére meghatározó erejűnek bizonyultak. Hamvas munkáinak nagy része a tradicionális szemlélet számos premodern megnyilvánulását mutatja be (pl. *Az ősök nagy csarnoka*), vagy éppen a tradicionális szemlélet perspektívájából vizsgálja a legkülönbébb modern jelenségeket (pl. *Patmosz*). Ő azonban nemcsak egyszerűen képviselője, hanem *világviszonylatban is kiemelkedő képviselője* lett a tradicionális szemléletnek, még ha ez részint a nyelvi korlátok, részint pedig a bolsevik kultúrpolitika miatt nem is vált nyilvánvalóvá. Nem kétséges, hogy a hamvasi életműnek ott a helye a tradicionalista avagy perennialista iskola legkiválóbbjai (Guénon, Evola, Coomaraswamy, Nasr) között. Még akkor is elmondható ez, ha Hamvas nem minden területen volt következetes „univerzalista” és „perennialista”, hiszen hasonló észrevételek René Guénonnal és Julius Evolával kapcsolatban is tehetők.

Mindezt azért fontos tudatosítani, mert a tradicionális szemlélet figyelmen kívül hagyásával egészen egyszerűen nem érthető meg Hamvas Béla. A tradicionalitás a hamvasi életmű szíve, s ugyanakkor váza. Ez az, ami az életmű rendkívül szerteágazó darabjait és a hamvasi szemlélet egyes elemeit összefűzi és egyetlen koherens egésszé gyúrja. Ennek tudatosítása nélkül a hamvasi életmű egy heterogén konglomerátumnak tűnhet, melynek egyes részeit csak az fűzi össze, hogy alkotójuk egyazon személy. És az életműnek pontosan ez az a lényegi komponense, amely megakadályozza kulturális integrációját, tekintve hogy az aktuális kulturális környezet és a hamvasi szemlélet között csaknem totális oppozíció van, és ez az ellentét az idő múlásával csak fokozódik. Hamvas Béla esetében azonban a „tradicionális szemlélet” nem jelenti azt, hogy ő egyszerűen a tradicionalizmusra volna redukálható, vagy egy iskola, irányzat pusztá képviselője lenne. Erről messze nincs szó, de ugyanez elmondható a tradicionális szemlélet legjelentősebb képviselőiről is.

Hamvas Béla mint filozófus

Hogy Hamvas Béla filozófusnak tekinthető-e, teljes mértékben attól függ, hogy hogyan definiáljuk a filozófiát. Ha a szó klasszikus értelmében fogjuk fel, nevezetesen mint a bölcsesség szeretetét, illetve a gondolkodásnak azt a formáját, amely a bölcsesség szeretetének jegyében áll, akkor Hamvas

mindenképpen filozófus volt, sőt, azon kevesek egyike, akik valóban filozófusnak tekinthetők. Ha azonban a kifejezés modern akadémikus értelmében fogjuk fel a filozófiát, akkor némileg módosul a helyzet. Hamvas Béla sem a végzettsége, sem a foglalkozása szerint nem volt filozófus. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy például sem Kierkegaard, sem Nietzsche nem rendelkezett filozófiai diplomával, és nem is tanítottak filozófiát. Márpedig ha Kierkegaard vagy Nietzsche még a legmodernebb kritériumok szerint is filozófusnak számít, akkor Hamvas Béla is az volt. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Hamvasnak több írása is megjelent a Magyar Filozófiai Társaság folyóiratában, az *Athenaeumban*, a Társaság által rendezett viták rendszeres résztvevője volt, hozzászólásait az *Athenaeum* publikálta, és a Társaság által készített első teljes Platón-kiadásban (1943) Platón három munkája az ő fordításában jelent meg. Mindezen felül számos írása látott napvilágot különböző filozófusokról (pl. Platón, Descartes, Nietzsche). Karl Jasperst egy nagyívű tanulmányban elsőként mutatta be a magyar olvasóközönségnek. Hamvas tehát minden elképzelhető kritérium szerint filozófus volt. Ami miatt a mai katedrafilozófusok szemében mégsem számít filozófusnak, az az, hogy olyan nézeteket tett magáévá, amelyek számukra elfogadhatatlanok. Ha történetesen ezekkel ellentétes nézeteket képviselt volna, akkor ma híres filozófusnak számítana. Hamvas Béla tehát sokkal inkább tekinthető filozófusnak a szó legeredetibb és legmodernebb értelmében is, mint azok, akik számára a filozófia kritériuma a szakirányú végzettség, illetve a múlt különböző filozófusainak az értelmezése – vagyis akiknél a filozófia nem integrálódik saját alanyi mi-voltukba, hanem megmarad pusztá tárgyának. Mint ahogy Hamvas éppen *Jaspers nyomán* megfogalmazta: „A filozófia a szabad teremtő szellem belső aktivitása és sohasem lehet ismeret. És ha a filozófia megteszi ezt a felismerést, hogy nem dologismeret, akkor ellenfelét a par excellence dologismeretben, vagyis a tudományban kell látnia.”⁸ Nos, pontosan ebben a vonatkozásban tekinthető Hamvas Béla leginkább és mindenekelőtt filozófusnak.

Hamvas Béla mint író

Hamvas Bélának egészen különös írói tehetsége volt, de ez csak viszonylag későn bontakozott ki. Írói tehetségének kibontakozásával párhuzamosan egy meglehetősen sajátos, egyedül csak rá jellemző stílust alakított ki, sajátos szórenddel, amelyet intenzitása miatt alkalmasnak talált arra, hogy gondolatai közvetítője legyen. Ez a különös stílus nem egy olvasót tántorított már el Hamvas Bélától. Aki azonban megbarátkozik vele, az könnyen megszereti, és ha elég sokat olvassa Hamvas műveit, könnyen kialakul benne egyfajta

„stiliztikai függőség”. Aki hozzászólt a hamvasi stílus irodalmi és egzisztenciális *magasfeszültségéhez*, az a mégoly kiváló szerzőket is fénytelennek, íztelennek fogja találni utána. Hamvas Béla tudott valamit, amit senki más nem tudott, és pedig nemcsak Magyarországon, hanem sehol másutt; 10 olyan hangot ütött meg, amellyel senki másnál nem találkozhatott az ember. És e kijelentésben nincsen semmi túlzás. A legátfogóbb értelemben vett hamvasi stílus (és a stílus maga az ember) teljesen egyedülálló. Hamvas képes volt felemelni az olvasóját egy másik világba, egy olyan világba, amelybe sem magától nem tudott felemelkedni, sem senki más által. Különösen azokban az esszéiben érhető tetten ez a stílus, amelyekben a közlés tartalmi elemeinek a rovására intenzíven jelenik meg a szerző személyes érintettsége. A korai művek közül ilyen *A magyar Hyperion*, a későbbiek közül például a *Silentium*: magáról írva is az olvasóit szólította meg, lelkük legmélyéig hatolva. Ezzel szemben a *Patmosz* esszéinek nagyobbik részében a gondolat dominál. Kétségtelen, hogy Hamvasnak világviszonylatban is a legnagyobb esszéisták között a helye, ami annál is inkább figyelemreméltó, mert az esszé műfajában a magyar irodalom végképp nem mondható erősnek. Hamvas Béla a magyar esszéirodalmat egyedül is világszínvonalúvá tette. Írói kvalitása azonban értekező prózájában éppúgy megjelenik, mint regényeiben, amelyek úgyszintén sok tekintetben irodalmi unikumnak tekinthetők. Hamvas Béla valódi irodalmi értékelése azonban még hazai viszonylatban is elmaradt, ám ennek oka meglehetősen kézenfekvő: az irodalom nem szokott hozzá ahhoz a nagyon markáns gondolatisághoz, amely Hamvas írásaiban megjelenik; de még ha önmagában e tényen túl is tudta volna magát tenni, akkor is ott vannak e gondolatiság tartalmi elemei, amelyek a mai gondolkozásmód számára minősítetten elfogadhatatlanok. Hamvas Béla egészen egyszerűen azért nem lehet a magyar irodalom kiemelkedő személyisége, mert művei nem engedik magukat irodalomként – „szemszedettt irodalomként” – olvasni. Ambivalens fogadtatását a rendszerváltás időszakának liberális irodalmi elitje részéről semmit sem mutatja jobban, mint az a feltupírozott mellébeszélés, amellyel egyes sztárirók – mint például Esterházy Péter – a Hamvas Béla előtti „tisztelgés” ürügyén egyszerűen saját egzisztenciális kisebbrendűségi érzésük kompenzációját szolgálták.

Élete utolsó évtizedében erős belső késztetése volt Hamvas Bélának arra, hogy felhagyjon az írással („nem írni több, mint írni”), és életét teljesen a realizációra „szerelje át”, ám erre nem volt képes. Mint ahogy egyik barátjának mondta, azt a magas hőfokot, azt a tisztánlátást és lényeglátást, amit írás közben meg tudott valósítani, az íráson kívül hiába kereste.

Hamvas Béla mint társadalombölcselelő

Mielőtt még szorosabb értelemben „tradicionalista” lett volna, Hamvas Béla már „krizeológus” volt, vagyis saját világát úgy fogta fel – s úgy is foglalkozott

vele –, mint ami a krízis állapotában van. E kettő, vagyis a tradicionális attitűd és a krizeológiai látásmód nála természetes módon fonódott egymásba, mert minden tradicionalista valamilyen fokon krizeológus is, noha fordítva ugyanez már nem mondható el. Hamvas nagyívű krizeológiai munkát nem írt, csak kisebb tanulmányokat, esszéket, ám ezekben párját ritkító lényeglátással fejtette ki a maga társadalomkritikai álláspontját, miközben figyelme nem korlátozódott a modern időkre, hanem kritikáját történelemfilozófiai perspektívába állította. Eleinte, a harmincas években született írásaiban ugyan még öntudatlanul, később azonban nagyon is tudatosan kapcsolta egybe azt, ami időbe vetett azzal, ami örök, hogy aztán az előbbi mértékévé az utóbbit tegye. Azt, ami örök, vagyis a *status absolutus*, illetve annak jól beazonosítható nyomait a szakrális-spirituális hagyomány különféle formáiban találta meg, s így krizeológiája nem merült ki üres kritikákban. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy Hamvasban semmiféle nosztalgia nem élt a múlt iránt: a múltat nem önmagáért szerette, hanem a benne testet öltő örök miatt, és a jelenkor krízisének legfőbb okát éppen abban látta, hogy az, ami örök és időtlen – vagyis a szó tradicionális és filozófiai értelmében vett *metafizika* –, egyre kevésbé jelenik meg benne.

Új Forrás 2021/4 – Bujti Ferenc: Poeta sacer Hungaricus
Hamvas Béla arcai

Hamvas Béla mint spirituális mester

Hamvas Béla nagyon sokat írt olyan kérdésekről, amelyek a spiritualitás területéhez tartoznak. Mi a spiritualitás? A spiritualitás nem egyéb, mint az ember végső beteljesedéséhez vezető ösvény. Magától értetődik, hogy emiatt sokan tekintenek úgy Hamvasra, mint aki adekvát útmutatást tud adni, vagyis legalább irodalmi értelemben spirituális mester (*guru*) lehet. Már élete során is megfogalmazódott ez az elvárás vele szemben, és ennek kívánt eleget tenni a *Mágia szutra* című munkájával. Mindazonáltal Hamvas sosem utalt úgy magára, mintha rendelkezne egy mester kvalitásaival, és bár élete utolsó harmadában többször is megemlítette, hogy mennyire szeretne tanítványokat, valójában nem olyan tanítványokra gondolt, akiket egy spirituális mester kívánhatna. Hogy a konkrét spirituális útmutatással mennyire ambivalens volt a kapcsolata Hamvasnak, azt éppen az említett könyve, a *Mágia szutra* mutatja. Maga a könyv már formai értelemben is azzal a szándékkal készült, hogy útmutatást adjon a spirituális törekvőknek. Elegendő ezzel kapcsolatban csupán Patandzsali jóga-szútráira gondolni. Hamvas szútráiban is megjelenik ugyanez az útmutatási szándék, de itt valami egészen más valósult meg, mint bármelyik spirituális „bédekkerben”. Valójában egy gyakorlati értelemben aligha alkalmazható, a Hamvastól megszokottnál szerényebb irodalmi színvonalú mű született, az életmű egyik leggyengébb darabja, és nemigen van spirituális törekvő, akinek

a könyv olvastán „aha”-élménye lett volna: „Megtaláltam a megfelelő spirituális útmutatást.” A *Mágia szutra* sikerületlenségének egyik oka talán éppen az, hogy Hamvas kifejezetten a kor embere számára való útmutatást kívánt adni, de úgy, hogy eközben semmilyen konkrétumot nem nyújtott.

12 A másik ok talán az lehetett, hogy szerzője semmilyen konkrét spirituális úton nem járt, hanem inkább egyfajta „életjógát” gyakorolt, amely tulajdonképpen a személyiség folyamatos érlelését, érését jelenti. Aki e tekintetben a legtöbbet tanulta tőle, rávetítve a hamvasi életjógát a művészet területére, az Molnár Sándor volt.⁹ Szoros összefüggésben van az életjógával az, amit Hamvas Béla másik tanítványa, László András fogalmazott meg: Hamvas nem alkalmas arra, hogy világosan kijelöljön egy spirituális utat, ellenben nagyon is alkalmas arra, hogy megteremtse az emberben egy olyan spirituális hangoltságot, amely viszont elkerülhetetlen „környezeti feltétele” magának a spirituális praxisnak. Ennek ellenére Hamvas Béla tanulmányai, esszéi, messze túl a *Mágia szutra* útmutatásán, telis-tele vannak olyan megfogalmazásokkal, amelyek nyugodtan tekinthetők a lehető legkonkrétabb spirituális útmutatásoknak. Sőt Hamvas különlegessége, hogy nagyon is „lélekbevágó” módon volt képes ezeket megfogalmazni, felébrésztve az emberben rejlő spirituális potencialitásokat – anélkül azonban, hogy e sporadikus, de annál gyakrabban előforduló útmutatások összeálltak volna egy egységes és szisztematikus útmutatássá.

Hamvas Béla mint művészettörténész

Hamvas Béla írásait kezdettől fogva intenzív művészi érzékenység jellemezte, legyen szó zenéről, irodalomról, festészeztől vagy bármilyen más művészeztől, és írásai jelentékeny részében művészezi kérdésekkel foglalkozott. Művészettörténeti esszéi művészezi értelemben is kiemelkedők, méltó párjai azoknak az alkotásoknak, amelyekről szólnak. Hamvas természetesen nem volt művészettörténész, és klasszikus értelemben vett művészettörténeti írásai sincsenek, már amennyiben egyáltalán létezik valamiféle klasszikus művészettörténeti kánon. Művészezi tárgyú íásaival nem egy-egy műalkotást akart bemutatni, hanem a lét gazdagságának egy-egy momentumát kívánta kibontani az adott műalkotáson keresztül. Vagy talán még helyesebb lenne azt állítani, hogy saját belső gazdagságát kívánta a műalkotásokon keresztül irodalmilag artikulálni. S minthogy nemcsak rendkívül gazdag, hanem nagyon karakteres belső világgal is rendelkezett, hajlamos volt „felülírni” az alkotói szándékot, vagy nagyon egyéni perspektívából rátekinteni a műalkotásra. Az egyes művészezi megnyilvánulásokban azt a *szellemet* kereste, amelynek az adott műalkotás csupán a *teste*. Számára minden alkotás egy-egy szellem megtestesülése volt. Különös érzéke volt arra, hogy egy-egy archaikusabb műből egy egész világot bontson ki. A modern művészet alkotásait

mindenekelőtt úgy értelmezi, mint amelyek elsősorban a modernitás elleni lázadás dokumentumai, gyakran figyelmen kívül hagyva, hogy egyúttal ugyanennek a megnyilvánulásai is. Hamvas Béla művészettörténeti megközelítésében a műalkotások nem egy elvont akadémikus szférában lebegnek, hanem megőrzik szoros kapcsolatukat az emberi lét alapkérdéseivel. 13

Hamvas Béla mint keresztény

Hamvas Bélát evangélikusnak keresztelték, édesapja evangélikus lelkész volt – ám egyik egyház irányában sem volt elkötelezett. Viszonylag jó kapcsolatokat ápolt azonban a Katolikus Egyházzal, nagyra értékelte a kor egyik legnevesebb teológusát, Schütz Antalt, és jelentek meg írásai a *Katholikus Szemlében* is. Családi hagyományaival ellentétben viszont nem szimpatizált a protestantizmussal. Hamvas Béla esetében azonban mindez csak másodlagos. Ami viszont elsődleges, hogy a negyvenes évektől kezdve, megőrizve tradicionális univerzalizmusát („univerzális orientáció”), önmagát egyre határozottabban kereszténynek tekintette. Felfogásában egyre inkább előtérbe került egyfajta ideális, minden történetiséget nélkülöző Egyház képe, amelyet az evangéliumi kereszténységgel azonosított. Ennek megfelelően nagyjából egyetértett Kierkegaard-ral, aki szerint a kereszténység a 4. században, vagyis az állami establishmentbe való integrációját követően olyannyira elveszítette önazonosságát, hogy attól fogva gyakorlatilag megszűntnek tekinthető. Bár Hamvas viszonylag jól ismerte a történelmi kereszténység kiemelkedő műveit (a *Krisztus követése* például rendszeres olvasmánya volt), de az említett általános hozzáállása és a szentekkel kapcsolatos ellenszenv megakadályozta abban, hogy a történelmi kereszténység értékeit felismerje. Nemcsak a történelmi valóságtól, hanem saját tradicionális történelemszemléletétől is idegen módon a modern „felvilágosodott” – szabadkőműves-forradalmi – propagandával egyetértésben pusztá klerikalizmussá, a farizeizmus keresztény megfelelőjévé és a modern antikrisztusi apparátus pusztá előzményévé redukálta a történelmi kereszténységet. Ideális, elvont Egyház-felfogása nemcsak történetiségéből szakította ki a kereszténységet, hanem – bizonyos értelemben ennek következtében – belső doktrinális-morális-spirituális tartalmától is megfosztotta azt. Miközben ugyanis a kereszténységet – a szóban forgó ideális Egyházat – a tradíció betetőzéseként értelmezte, ennek az Egyháznak a belső tartalmát a szeretetre és a kegyelemre redukálta.¹⁰ Purista kereszténységértelmezése szerint a tradíció többi formájával ellentétben a kereszténységben doktrínára és spirituális praxisra nincs szükség. E nézete révén azonban éppen az általa elutasított protestáns egyházfelfogáshoz közeledett, és ugyanakkor

nagyon is modern gondolatot fogalmazott meg: a „Jézus igen, az egyház nem” egyik variánsát. Hamvas tradicionális szemlélete tehát éppen a kereszténységgel szemben szenvedett csorbát, mert csak úgy tudta elfogadni, hogy megfosztotta minden belső tartalmától, s ebben a kiüresített formájában tekintette a tradíciók betetőződésének. Keresztény elkötelezettsége tehát vitathatatlan (akár pozitívan értékeljük ezt, akár negatívan), s valóban komoly pietás hatotta át, de az a kereszténység, amely irányában elkötelezte magát, inkább a saját elképzeléseit, semmint a kereszténység tényleges morális, spirituális, doktrinális és történelmi tartalmát tükrözte.

Hamvas Béla mint neognosztikus

Hamvas Bélát különösen egyházi oldalról hajlamosak neognosztikus szerzőnek minősíteni, mint akit a modern idők „ezoterikus” hulláma emelt a magasba, s aki ilyen módon a New Age egyik képviselője. Ez azonban nemcsak vádként fogalmazódik meg, hanem *igényként* is, méghozzá a New Age különböző irányzatainak oldaláról. Egyházi részről tehát éppen azért méregetik Hamvas Bélát mindig gyanakodva, ami miatt a New Age „ezoterikusai” lelkesen ölelik magukhoz, e hozzáállásukkal is igazolva az egyházi gyanút. Ebből is látható, hogy itt *egyazon értékítélet két oldaláról* van szó. Ennek az értékítéletnek azonban mindkét oldala hamis. Ami az egyházi értékítéletet illeti, mindazt, ami túl van az egyszerű és konvencionális vallásos hiten – vagy az annak megfelelő teológiai spektrumon –, de a vallásosság bizonyos jegyeit hordozza, hajlamosak leönteni a New Age generálszószával. Különösen így van ez, ha az adott jelenségben hangsúlyosan jelennek meg a keleti vallások tanításai, vagy legalábbis a rájuk jellemző terminológia (az esetek döntő többségében csak ez utóbbiról van szó) – mintha csak a távol-keleti vallások megjelenése európai kultúrkörnyezetben minden további nélkül azonosítható lenne a New Age-dzsel.

A Hamvas-jelenség *szélességét, magasságát és mélységét* a maga korlátozott látásmódja miatt mind a kiüresedett egyházi formalizmus, mind a bántóan lapos és szubintellektuális „ezoterizmus” képtelen meglátni, mert mindkettő mögött egy hasonló redukcionista látásmód – vagy inkább „vakság-mód” – húzódik meg, amely a Hamvas-jelenségben csak ugyanazt a szűk spektrumot észleli, és még azt is torz módon. A hamvasi életmű mindkét látásmód radikális kritikáját és elutasítását implikálja egy olyan lényegiség nevében, amely mindkettőnek a rég elfelejtett és megtagadott gyökerét képviseli.

Hamvas Béla mint *homo politicus*

Hamvas Béla túlzottan jelentős szerző ahhoz, hogy a különböző politikai erők ne akarnák a maguk táborában tudni. Ezek az egyébként intenzívnek nem mondható kísérletek azonban rendre megtörnek a szerző életén és életművén.

Bár mind a nemzeti konzervatívok, mind a liberális kozmopoliták, mind pedig a jobboldali radikálisok megtalálhatják Hamvas Bélában azokat a vonásokat, amelyek összhangban vannak politikai nézeteikkel, de még több olyan elemre bukkanhatnak, amelyek viszont ellentmondásban vannak azokkal. Politikai szempontból Hamvas Béla meglehetősen ellentmondásos személyiség, akit egészen egyszerűen nem lehet egyetlen kategóriába szorítani. Bár 1945-ben minden jel szerint belépett a kommunista pártba,¹¹ de 1948-tól ő volt az egyetlen jelentékeny szerző, aki nem volt hajlandó kompromisszumot kötni a kommunista rendszerrel. A bolsevizmus legkorábbi és legélesebb bírálói közé tartozott,¹² de ezzel párhuzamosan a liberális demokráciáról is éles szatírárt írt. Miközben tradicionális szempontból a monarchiát tartotta az ideális politikai formának,¹³ nem volt sem monarchista, sem royalista, sem legitimista. Maga a politika volt az, amit elutasított, a létező politikai gyakorlatok, legyenek azok jobb- vagy baloldaliak, liberálisak vagy nacionalisták, kommunisták vagy nemzetiszocialisták. Mindezt azonban egy elvi tradicionális politikai felfogás talajáról. Konkrét politikai felfogásában enyhén balra húzott, miközben elvi felfogásában nemcsak egyszerűen konzervatív, hanem egyenesen „reakciós” volt.¹⁴ Ami viszont hangsúlyosan jelenik meg életművében, az az egyenlőség, demokrácia és – kimondatlanul is – a liberalizmus tradicionális megalapozottságú kritikája. Ilyen módon el lehet mondani róla, hogy életműve tele van olyan elemekkel, amelyek aligha férnének bele a mai „politikai korrektség” határai közé.

Hamvas Béla mint mester

Hamvas Béláról mint spirituális mesterről már volt szó. Amiről ezúttal szó lesz, az a mester–tanítvány viszony *általában*. Hamvas különösen idősebb korában szerette volna továbbadni tudását tanítványoknak. Ez azonban nem adatott meg neki, legalábbis ő maga úgy ítélte meg, hogy a tanítványokat megtagadta tőle a sors. Egy olyan rendkívül komplex – és komplexitásának minden vonatkozásában kiemelkedő – személyiség, mint Hamvas Béla, nehezen talál tanítványokra, és a tanítvány legfeljebb csak egyetlen hamvasi aspektus vonatkozásában nevezhető tanítványnak. Hiába volt már élete során is rendkívüli hatással számos emberre, halálát, főként pedig műveinek publikációját követően pedig még nagyobb hatással olvasóira, túlzottan egyedi és megismételhetetlen személyiség volt ahhoz, hogy abban az értelemben adhassa át a tudását, ahogyan a mester átadja tanítványainak. Olyan emberek, akik képesek lettek volna kreatív módon abszorbeálni tudását, nem voltak. Nem tudott „iskolát” alapítani. Weöres Sándor kétségtelenül sokat tanult tőle, de kapcsolatuk – és Hamvas Weöresre gyakorolt hatása – nem volt igazán hosszú életű. Ellenben komoly hatást gyakorolt arra a Molnár

Sándorra, aki az 1960-as években szoros kapcsolatot ápolt Hamvassal. Molnár Sándor képes volt Hamvas Béla tanítását saját művészeti felfogásába kreatív módon integrálni, ilyen módon pedig kialakítani egy „festőjógát”, amely aztán nemcsak önnön progresszív festészeti programjává vált, hanem

16 egy olyan belső úttá is, amelynek stációi művekben manifesztálódtak. László András a hamvasi tradicionalitást vitte tovább, noha – kialakítva egy egyéni színezetű tradicionális metafizikát – sok tekintetben másként értelmezte a tradíciót, mint Hamvas.¹⁵ Kettejükön kívül valódi tanítványokról nemigen beszélhetünk. Természetesen sokan tartják Hamvaszt mesterüknek, s hatása jelenleg is szinte felmérhetetlen, de ez a hatás sokkal inkább széles, mint mély. Más dolog ugyanis, hogy valakinek tetszik Hamvas Béla, sőt akár nagy hatással is van rá, és megint más dolog, hogy képes-e kreatív módon magáévá tenni a gondolatait.

Hamvas Béla mint magyar

A hamvasi paradoxonok egyik klasszikus területe Hamvas Béla magyarsághoz fűződő viszonya. Egyrészt magyar író volt, sőt nemcsak egyszerűen magyar író, hanem a magyar nyelv különleges mestere, egy újfajta irodalmi nyelv megteremtője. Még a legsötétebb történelmi időkben, a teljes publikációs reménytelenség közepette sem fordított hátat hazájának (mint például egyik barátja, Szabó Lajos). Ebben minden bizonnyal szerepe volt annak is, hogy úgy érezte, küldetése van a magyarság számára. Külön „hungarológiai” munkákat írt, és számos tanulmányt szentelt a magyar irodalmi és szellemi élet jelentékeny képviselőinek. És mégis, lényének bizonyos preferenciái miatt a magyarsághoz való viszonya meglehetősen laza volt. Mindenekelőtt radikális *értékcentrikussága és lényeglátása* nem engedte, hogy a nemzeti hovatartozás partikuláris szempontjai szerepet játsszanak gondolkozásában. Az érték érdekelte, teljesen függetlenül attól, hogy az magyar vagy sem; a lényeg, teljesen függetlenül attól, hogy az megmarad-e a magyar kontextuson belül, vagy túlmutat rajta. E preferenciákból fakadt Hamvasnak az az univerzalizmusa („univerzális orientáció”), amelyben a nemzeti partikularizmusnak, a kulturális nacionalizmus semmilyen formájának nem volt helye. Nem utolsó sorban pedig szakrális-metafizikai-spirituális beállítottsága nem engedte Hamvas Bélát szorosabban kötödni a magyarsághoz, hiszen a magyarság éppen ezekben a vonatkozásokban nem mondhatni, hogy különösebben előkelő helyet foglalna el a nemzetek között, még európai vonatkozásban sem. Hamvas szerette nemzetét, de szeretete nem homályosította el látását. Értékeit nem önmagában nézte, hanem egy univerzális kontextuson belül, és ha bárhol is bukkant magasabb értékekre, nem habozott azok felé fordulni. Mélymagyar perspektívából nézve ez magától értetődően felháborodást kelt. És ebből a szempontból nem segített Hamvas Bélán legfőbb „hungarológiai”

munkája, *Az öt géniusz* sem, amely bár tele van egészen kiváló részletekkel, alapkoncepcióját illetően azonban meglehetősen problematikus, különösen egy olyan szemszögből, amely a magyarságot autochton és integrális módon fogja föl.

17

Hamvas Béla mint barát

Hamvas Béla számára a barátság túlbecsülhetetlen jelentőségű volt: szabályosan szomjazott a barátokra, vagyis olyan szellemi társakra, akikkel gondolatokat cserélhet. A barátság lényege az egyenrangúság. Ahol ez hiányzik, ott nem alakulhat ki igazi barátság. Ha egy baráti viszonyban csak az egyik fél néz fel a másikra, akkor ott nem is lehet szó valódi barátságról. Félreértés ne essék: Hamvas nem arra vágyott, hogy a barátja ugyanúgy gondolkozzék, mint ő, hanem arra, hogy ugyanolyan szinten gondolkozzék, mint ő. Olyan elvárás volt ez, amelynek nemhogy magyar, de még világviszonylatban is csak nagyon kevés ember felelhetett volna meg. Hamvas barátságai ezért kudarc sorozatok. Mivel nem talált – nem találhatott – magával többé-kevésbé egyenértékű személyiségekre, ezért kreált magának ilyeneket: olyan tulajdonságokat és képességeket vetített bele bizonyos emberekbe, amelyekkel azok nem rendelkeztek. Mindezt csak és kizárólag azért, hogy alkalmasak legyenek számára baráttá válni. Így aztán szükségképpen volt, hogy ezekben a barátokban egy idő múlva csalódnia kellett. Valójában azonban nem magukban az emberekben csalódott, hanem a reájuk vetített képében. E kép hamissága lepleződött le egy idő múlva. Legelső nagy barátsága Kerényi Károlyhoz fűzte, akivel együtt megalakította a Stemma-kört, de Kerényi számára a tudományos reputáció nemcsak a barátságnál volt fontosabb, hanem az értékcentrikusságnál is.¹⁶ Bár Kerényi korántsem volt beszorítható az akadémikus tudományosság szűkös keretei közé, mégis csak olyan mértékben volt képes meghaladni a klasszikus tudós-képet, amely a hamvasi „egzisztenciális univerzalizmus” szempontjából nagyon kevés. A negyvenes évek első felében Hamvas Béla Gulyás Pálban találta meg azt az embert, akit önmagán belül fel tudott emelni arra a szintre, amelyet ő egy baráttól elvárt. Magától értetődik azonban, hogy ez az idealizálás nem működhett sokáig, és a realitások előbb-utóbb kiütözköztek.

Hamvas Béla utolsó baráti kísérlete Szabó Lajos és Tábor Béla évtizedes baráti kettőséhez való érintőleges kapcsolódása volt, amely a „csüörtöki beszélgetésekben” csúcsosodott ki. Bár a közeg szellemi intenzitása nagyon is megfelelt volna Hamvasnak, beszélgetőtársai alapvetően más háttérrel és indíttatással rendelkeztek, mint ő. Így aztán semmi meglepő nincs abban, hogy Hamvas mint kívülről érkező harmadik igazából sosem tudott integrálódni ehhez a kettőshöz, nem tudott egyenértékű partner lenni a szemükben:

ők Hamvas Bélát csupán *befogadták* és *elfogadták*, ennek ára viszont Hamvas részéről egy egyirányú alkalmazkodás volt. Ráadásul e körön belül Szabó Lajos még inkább középponti szerepre tartott igényt, mint korábban a Stemma-körben Kerényi. Valódi barátságról így szó sem lehetett. Itt tehát bizonyos értelemben az ellenkezője történt annak, ami korábban: egy barátság, helyesebben szellemi közösség érdekében önmagát korlátozva Hamvas maga alkalmazkodott olyan emberekhez, akik szellemi és irodalmi értelemben korántsem voltak egyenértékűek vele.¹⁷ Magától értetődik, hogy hosszú ideig ezt sem lehetett fenntartani, bár Tábor Bélával élete végéig megmaradt laza baráti kapcsolata.

Hamvas Béla mint férj

Nemigen volt még a magyar irodalomnak olyan alakja, akiben olyan affinitás élt volna a női nem iránt, s aki olyan mélységében tudta volna megragadni a nőiséget, mint Hamvas Béla. Alig van olyan munkája, ahol a nőiség kérdése valamilyen formában fel ne merült volna. Viszont vaknak kell lennie annak, aki nem látja, hogy Hamvas nőképe évei előrehaladtával egyre sötétebb színeket öltött magára. Ebben orozslánrésze volt két – nagyon különböző okból – sikertelen házasságának. Házassága első feleségével, Angyal Ilonával igazi szerelmi házasságnak indult, de hamar kiderült, hogy a két embernek szellemileg nincs sok köze egymáshoz. Egy olyan ember számára, aki a szellemi síkot értékeli a legmagasabbra, a szellemi harmónia hiánya könnyen megbontja az egyébként meglévő testi és lelki harmóniát is. Ez történt az ő esetükben is, még ha Angyal Ilona élete végéig Hamvas Béla feleségének is tekintette magát, és emiatt nem is ment újra férjhez. Hamvas kapcsolata második feleségével, Kemény Katalinnal éppen fordítottja volt ennek: csak szellemi síkon volt meg a harmónia a két ember között. Kemény Katalin egy „intellektuális Xanthippé” volt, akit Hamvas fogcsikorgatva próbált szeretni élete végéig, de ezt is csak úgy tudta megtenni, hogy minden alkalmat megragadott arra, hogy távol legyen az otthonuktól (Szentendre, szocialista nagyépitkezések, „korcsma”). A két felesége közötti különbséget Hamvas egy szójátékkal érzékeltette barátainak: „Ilona – angyal; Katalin – kemény.” És mégis, soha senki nem tudott Hamvas Béláról olyan érzékenységgel írni, annyira jól megragadni Hamvas lényegi mivoltát, mint éppen Kemény Katalin. Hamvas Béláról írva Kemény Katalin fel tudott nőni a férjéhez, míg saját jogán írt művei gyakran az értékelhetetlenség határát súrolják – ami világosan mutatja, hogy Kemény Katalin elsőrendű sorsbeli élethivatása férje szellemi szolgálata volt, illetve lett volna. Hamvas tehát megtalálta második feleségében a maga igazi szellemi társát, de ezért más vonatkozásokban súlyos árat kellett fizetnie; és ennek az árnak a markáns lenyomata meg is jelenik életművében: regényei – különösen házassági és általában férfi-nő

vonatkozásokban – telis-tele vannak személyes, sőt életrajzi áthallásokkal. Bármily érzékenységgel is rendelkezett Hamvas Béla mind a barátság, mind a szerelem terén, bármilyen éhség is élt benne igazi barátokra és egy igazi társra, a sors úgy hozta, hogy a szerelem területén talán még kevésbé teljesülhettek a vágyai, mint a barátság területén.

19

Hamvas Béla mint ember

Hamvas Béla a számára fontos szempontokat többféleképpen is megfogalmazta, de ezek közül is kiemelkedő jelentőségű volt egy fogalompár: transzparens egzisztencia és univerzális orientáció. Az univerzális orientáció elsősorban intellektuális és szemléleti kérdés: tájékozottság nemcsak a legkülönbébb diszciplínák vonatkozásában, vagyis a mai ember aktuális tudásában, hanem tájékozódás a tudás régi és mai formáinak irányában is. Ami viszont a transzparens egzisztenciát illeti, az Hamvas Béla számára a realizáció, a megvalósítás alapját jelentette. A megvalósítás nem egyéb, mint összhangban élni még a mindennapok világában is azzal a lényegi tudással, amivel az ember rendelkezik. A megvalósítás alapja tehát a transzparens egzisztencia. Hamvas egész életében nagy hangsúlyt fektetett erre, és közvetve vagy közvetlenül, de valamiképpen mindegyik műve önmaga „átvilágítása” is. Az egzisztencia átvilágításának *par excellence* műve azonban „önéletrajzi” esszéje, az „Apokaliptikus monológ”. Bár csak egy esszéről van szó, nyugodtan mondhatjuk, hogy ezzel a munkájával Hamvas Béla az „önéletrajz” műfajában valami olyasmit teremtett, ami addig ismeretlen volt, s így mindenkinél magasabbra tette a léceket. Különös képessége volt arra, hogy ne essen fogságba az önbecsapások szövevényes hálójában. Hamvas Béla maradéktalanul tisztában volt egyrészt saját képességeivel, másrészt azzal, hogy képességei révén mit sikerült elérnie. Tisztában volt mindezekkel, pró és kontra. Tisztában volt saját egyedülálló voltával, de ez egy pillanatig sem tette önteltté, ha másért nem, hát azért, mert tisztában volt saját egzisztenciális mulasztásaival is, és pedig pontosan a megvalósítás vonatkozásában. Hamvas számára azonban a megvalósítás nem a tradíció világából ismert metafizikai megvalósítást jelentette, ami egyenlő a buddhista *nibbánával*, a hindu *móksával* vagy a szúfi *fanával*; amit ő szeretett volna, az a mindennapok átszellemítése (*sacra dies*), hogy egyetlen olyan mozzanata se legyen életének, ami nincsen alávetve a benne élő magas princípiumoknak. Hamvast a barátai többnyire ilyennek is látták, önmaga előtt azonban másképp jelent meg, mert egészen más volt a mércéje, mint a kívülállóknak. Ezért élete nagy kudarcának éppen a megvalósításban való sikertelenségét tartotta, a mű és az alkotó közötti összhang hiányát, aminek fő okát abban látta, hogy képtelen elszakadni az írástól, a „papíron való realizálástól”.

Új Forrás 2021/4 – Bujti Ferenc: Poeta sacer Hungaricus
Hamvas Béla arcai

Ki volt Hamvas Béla?

Ha arra keressük a választ, hogy ki is volt Hamvas Béla, akkor egyik korai munkájához kell fordulnunk: „Amit én itt komlóval és repkénnyel koszorúzott életemben meg tudtam valósítani, talán nekem, talán egyetlenegy-
20 szer sikerült. Magamból asszonyt, barátot, közösséget, valóságos népet éltem, vidámságból, egyszerűségből. Én őrzöm őket, igen, az isteneket, én hoztam őket ide, s én telepítettem őket ide erre a földre. Az isteneket gondolkozók és költők és próféták és királyok hozzák, a Magasság fiai, akik maguk is istenek. Hogy ez a nép milyen életet él, abból látszik, hogy milyen prófétái voltak, kik voltak szemében a nagyok, a legnagyobbak. A legnagyobb? Nálunk váltót, bankot, lóversenyt és kaszinót hozott istenek helyett. De annak, amit én tettem, nem lesz folytatása. Éppen úgy nem lesz, mint ahogy nem tud róla senki. És ha tudnának is róla, mit értenének belőle? Magányos bolond vagyok itt, a hegyek között, sajtóságos nagyzási hóbortom tüzén égek.”¹⁸ Félelmetes és egyedülállóan merész szavak ezek! Maga Hamvas is tisztában volt ezzel, és *A magyar Hyperion* megjelenése kapcsán így írt Várkonyi Nándornak: „Kedves Nándor, azt mondom neked, ha ez a mű nem jelenik meg minél előbb, akkor én egy utolsó tékozló vagyok, aki a rám bízott királyi kincseket elvesztegetem, vétkezek az evangéliumi bűnben, hogy nem szerzek érvényt azoknak az erőknek, amelyeket a Magas erők rám bízta.”¹⁹ De vajon nem túlzás-e kijelenteni ilyeneket? Vajon nincsen-e igaza Kerényi Károlynak, aki azért bírálta ezt a művet, mert úgy találta, hogy rendkívül „énes (én... én... én...) és éppen ezért (az *eldugott*, s mégis ordító én miatt) mennyire hamis”?²⁰ Éppen ez az: Hamvas egyáltalán nem dugta el az ént. Ha rosszul ítélte volna meg önmagát, akkor ez a kritika jogos volna. De vajon rosszul ítélte-e meg önmagát? Széchenyiről legnagyobb ellenfele, Kossuth mondta azt, hogy „a legnagyobb magyar”. Hamvas a *Hyperionban* nem említi név szerint Széchenyit, de *Az ősök útja és az istenek útja* című munkájában igen, és összekapcsolja a *sense of prosperity*, a haszon iránti érzék eszméjével, melyet egyfajta *proton pseudosznak* tart a magyar „szellemtörténetben”. Bank, lóverseny, kaszinó – és persze *Hitel*: a „legnagyobb magyar” hozadéka.

Az isteneket Hamvas Béla telepítette meg itt, e magyar földön. Ő volt az, aki a kulturális lét egészét szakrális perspektívába tudta állítani, és pedig a legmagasabb szinten: olyan szinten, amely ismeretlen a világirodalomban. A hamvasi szemléletben semmi sem maradt kívül ezen a körön; még a nő és a bor sem. S mindezt úgy tudta megtenni, hogy nem kötelezte el magát semmiféle párt, szekta, irányzat, egyház, vallás mellett. Távol minden dogmatikától és didaktikától. Szakrális személyiség volt, *poeta sacer*, próféta, de Hamvas szakralitása mindenekelőtt „irodalmi szakralitás”. Nem a személyé, hanem az életműé. A személy, ha nem is volt képes „felzárkózni” az életműhöz, de legalább nem akadályozta azt. Hozzá kell tennem, hogy nem volt ez

másképpen az ószövetségi próféták esetében sem. A próféta nem szent, hanem az az ember, aki egy speciális funkciót tölt be egy közösség vonatkozásában, méghozzá a leglényegesebb funkciót. S ahogy nem attól lesz valaki próféta, hogy szent életet él, éppúgy nem is attól, hogy előre látja és előre mondja a jövőt. A próféta lényege az iránymutatás. A próféta az Ég hírnöke, akinek tanításai világítótoronyként szolgálnak a nép számára. A „legnagyobb magyar” valóban nagyon sokat tett a magyarságért, a magyarság prosperitásáért (*sense of prosperity*), és még többet tudott volna tenni érte, ha az, akitől ezt az *epitheton ornans*-t kapja, nem homlokegyenest ellentétes politikát követett volna, mint az ő „legnagyobb magyarja”. De itt valóban csak gazdaságról van szó, prosperitásról, akár anyagi, akár kulturális értelemben, míg Hamvasnál valami egészen másról, valami sokkal magasabbról. Ezért kritizálja Szabó Dezsőt, Ady Endrét és Németh Lászlót, mert érzi, hogy őket is próféta hevület feszíti – de csak „középkolász fokon”, vagy még annál is lejjebb. Amit Hamvas fel tud mutatni, az nem efemer, nem egy szorosan időhöz kötött kor-szenvedély, nem valamiféle történelemben vetett esetlegesség, nem valamiféle nemzeti partikularizmus, hanem univerzális és időtlen. Ez az időtlenség azonban a legszorosabb kapcsolatban van magával a történelmi – történelmi – idővel. Hamvas e kettőt egymásra vetíti: számára nincs történelem öröklét nélkül és öröklét történelem nélkül. Amit ő képvisel, az a *sophia perennis* – az a *sophia perennis*, amely messze fölött van a filozófiáknak, amelyek a maguk sokszerűségében mintha csak a cél elvételének kimeríthetetlen gazdagságát demonstrálnák. A *perennis* vagy *perennitas* pedig – László András megvilágító szavai szerint – az „időfölötti időtlen örökkévalóság megnyilatkozása, az *aeternitas* felfénylése az időben, a romolhatatlanság megnyilvánulása a romlandóság világában. A *perennitas* örökérvényűség: a mulandóság világában megjelenő és fennálló, az abszolút örökkévalót reprezentáló *örökérvényűség*.”²¹ És ez az, amit az istenek letelepítése jelent e földön. A „normális” nem egyéb, mint az örök isteni norma vetülete az emberi világban. Isten árnyéka a földön. Mutatja a formáját, de csak a földön megjelenő árnyékként. Ezt jelenti „léte alapítani”, ezt jelenti idehozni az isteneket erre a szellemben szegény földre, még az utolsó pillanatban, mielőtt az még elmerülne a globalizáció minden tradicionális értéket feloldó zavaros áradatában.

¹ Idézi Jacob Neusner (ed.): *Christianity, Judaism and Other Greco-Roman Cults. Studies for Morton Smith at Sixty* I–II. Eugene, 2004, Wipf and Stock Publishers. I. 31. A püthagoreus testvériség e titkos hagyományát Arisztotelész közvetítésével Iamblikhosz mentette át az utókorra.

² Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka* I–IV. [Budapest, 2003–2013] Medio Kiadó. III. 347. („Empedoklész”)

³ Hamvas Béla: *A világválság*. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó, 9.

⁴ Hamvas Béla: *Scientia Sacra* I–III. [Budapest] 2006, Medio Kiadó. III. 82. (Az Evangélium és a levelek, 11.)

⁵ Ilyen volt például Csontváry Kosztka Tivadar vagy Pezenhoffer Antal. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a magyarság azon kiemelkedő alakjainak, akik itthon vagy idegenben a legismertebbek (Bartók Béla, Lukács György, Teller Ede), mind megvan a magyar vagy nemzetközi szellemi rokonságuk – *s éppen ezért lehettek nagy hatásúak*.

22

⁶ Hamvas Béla: *Patmosz* I–II. [Budapest] 2015, Medio Kiadó. II. 252. (Kiengesztelődés)

⁷ Hamvas Béla egyedisége már itt is megmutatkozott: az ő kivételével a magyar kultúra minden neves képviselője megkötötte a maga kisebb-nagyobb kompromisszumát a rendszerrel – vagy éppen az emigrációt választotta (gyakran a zsidó- vagy a magyarülözések miatt).

⁸ Hamvas Béla: *Közös életrend*. [Budapest] 2019, Medio Kiadó, 123. (Szellem és egzisztencia)

⁹ Molnár Sándor: *A festészet útja*. Budapest, 2003. Irály Kiadó.

¹⁰ Ne feledkezzünk meg arról, hogy a kereszténységen kívüli vallási világnak bőségesen vannak olyan történelmi megnyilvánulásai, amelyekben a szeretet vagy a kegyelem legalább olyan erővel jelenik meg, mint a kereszténységben.

¹¹ Hozzá kell tennem, hogy Hamvas Béla kommunista párttagságát csak annak fényében lehet megítélni, hogy az MKP-vel párhuzamosan több pártba is belépett.

¹² Ha a hatalom tudomást szerzett volna nézeteiről és írásairól, jó esetben munkatábor vagy börtön, rossz esetben kivégzés várt volna rá.

¹³ Lásd *Scientia Sacra*. *Az őskori emberiség szellemi hagyománya*. Budapest, 1988, Magvető Könyvkiadó, 461–545. („A király és a nép” című nagyfejezet)

¹⁴ A szó dávilai értelmében (lásd Nicolás Gómez Dávila: *További szélgjegyzetek egy rejtett szöveghez*. Budapest, 2014, Qadmon Kiadó), s nem pedig abban az értelemben, ahogyan Hamvas Béla kommunista apósa, a neves elméleti pedagógus, Kemény Gábor megfogalmazta („nagyon reakciós gondolkodású ember, és pedig saját sorsa és saját érdekei ellenére is”).

¹⁵ És László Andrásnak, Hamvas Bélával ellentétben, sikerült is iskolát teremtenie.

¹⁶ Kerényi később Svájcba emigrálva világhírnévre jutott, nem utolsósorban a Carl Gustav Junggal való szellemi kapcsolata – és közös munkái – révén.

¹⁷ Míg a kör – később Budapesti Dialogikus Iskola – meghatározó személyisége, Szabó Lajos tipikus esete volt a sporadikus gondolati invenciókban kimerülő „elvetélt zseninek”, addig Tábor Béla a maga erőltetetten „ezoterizáló” írásmódjával, obskúrus nyelvezetével és gondolatmeneteivel tulajdonképpen a posztmodern stílus előfutára volt.

¹⁸ Hamvas Béla: *A magyar Hüperion és más magyar vonatkozású esszék* I–II. [Budapest] 2007, Medio Kiadó. I. 74. (Huszonnegyedik levél)

¹⁹ Hamvas Béla: *Levelek*. [Budapest] 2011, Medio Kiadó, 147.

²⁰ „Adj Ideákat az időknek!” Kerényi Károly és Gulyás Pál levelezése. Budapest, 1989, Kráter Kiadó, 59. Kerényi véleménye kapcsán azonban ne feledkezzünk meg róla, hogy *A magyar Hyperion*, bár név nélkül, de élesen kritizálja Kerényit.

²¹ László András: *Solum Ipsum. Metafizikai aforizmák*. Nyíregyháza, 2000, Kötet Kiadó, 129. (763. aforizma)

